

TARJIMA JARAYONIDA YUZAGA KELADIGAN LEKSIK-SEMANTIK MUAMMOLAR

*Kurbanova Shaxnoza Raxmatullayena,
Quvvatova Mexribon Usanovna*

Annontatsiya: Ushbu maqolada tarjima jarayonida yuzaga keladigan leksik va semantik muammolar haqida batafsil ma'lumotlar, misollar va yechimlar beriladi.

Kalit so'zlar: tarjima, leksik transformatsiyalar, sinonim, nomutanosiblik, fikriy g'alizlik, termin, leksik muvofiqlik, tarjimada ekvivalentlik, ibora.

Insoniyat o'z kamoloti davrida qo'lga kiritgan kashfiyoti bu - til. Yer yuzining turli qit'a va mintaqalarida bir necha ming yillar davomida mavjud bo'lgan odamzod o'z qiziqishlari, imkoniyatlari, qadriyatlarini, manfaatlarini tarjima vositasida namoyon qiladi. Q. Musayevning²⁴ fikriga ko'ra, insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima-bir tilda yaratilgan matnni, uning shakli va mazmunini o'zgartirmasdan boshqa til vositalari bilan qayta yartishdir.

Tarjimonning kompetensiyasi tarjimaning qay darajada mukammal bo'lishini belgilab beradi. O'zbekistonda tarjimachilik sohasining yirik namoyondalaridan biri bo'lgan G'. Salomov o'zining “Tarjima nazariyasiga kirish” asarida tarjimaga quyidagicha izoh beradi: “Tarjimaning bosh xossasi uning boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayon, so'z san'ati ekanligidadir”. Ushbu mulohazaga tayanib tarjimini o'zga tildagi ma'lumotni o'z tilida qayta bayon etish san'ati bilan bog'liq hodisa deb yuritishimiz mumkin. Biron matnni bir tildan ikkinchisiga tarjima qilish lingvistikaga oid jarayondir.

Tarjima matnidagi so'zning ma'nosini to'liq yetkazish uchun so'zlarni to'g'ri tanlash tarjimaning asosiy va eng qiyin vazifalaridan biridir. Ushbu vazifaning murakkabligi so'zning murakkab tabiati, uning ko'p qirrali va semantik boyligi bilan belgilanadi.

So'zning ma'nosini uning ishlatilishi bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Ko'pincha, hatto bir ma'noli inglizcha so'z ham, ma'nosining kengligi tufayli, keng muvofiqlikka ega bo'lishi mumkin va uning qo'llanilishi o'zbek tilida so'zning ishlatilishiga to'g'ri kelmaydi, buning natijasida u o'zbek tiliga turli so'zlar bilan tarjima qilinadi.

Masalan:

a young man - yosh yigit;

a young child - kichik bola;

young in crime - tajribasiz jinoyatchi;

the night was young - bu kechaning boshlanishi edi; tun endigina kirdi

Tarjimada turli so'zma-so'z, g'aliz birikmalarni qo'llashdan qochish, uning o'rniga adabiy, hamma tushunadigan, yorqin so'zlarni tarjima qilish uchun leksik transformatsiyalardan foydalaniladi. Leksik transformatsiyalar tarjima nazariyasida

²⁴ G'. Salomov Tarjima nazariyasiga kirish. T.,2005. 352 b.

soʻzlarni kontekstda almashtirish deb ham yuritiladi. Bugungi kunga qadar tarjima qilish jarayonida tarjimonlar baʼzi muammolarga duch kelishmoqda.

Misol uchun, “*to be*” feʼlini oladigan boʻlsak, aslida bu feʼl oʻzbek tilidagi “boʻlmoq” feʼliga mos keladi. Biroq bu feʼlning maʼnosi shunchalik kengki, oʻzidan keyin keladigan soʻzga qarab maʼnosi ham tovlanadi. Yordamchi feʼl sifatida bu ingliz tilida eng koʻp qoʻllaniladigan va turli maʼnoli boʻlganligi uchun transformatsiyaga uchraydi. Aksariyat hollarda bu yordamchi feʼl oʻzbek tilida tire (-) yoki -dir qoʻshimchasiga mos keladi. Masalan, “She is an actress” va “She is at school” gaplaridagi farqlar misolida koʻrishimiz mumkin. Bundan tashqari, semantik jihatdan neytral hisoblangan “*thing*”, “*matter*”, “*stuff*”, “*challenge*” kabi soʻzlarda transformatsiyalardan foydalanish tavsiya etiladi. Chunki bu soʻzlar har gal kontekstga qarab turlicha tarjima qilinadi.

Baʼzi hollarda yoki kontekst talab qilgan paytda transformatsiya emotsional hamda stilistik boʻyoqdor matnlarni tarjima qilishda ishlatiladi. “Why don’t you know she is blind?” - “U koʻzi ojiz-ku?”. Bu gapni “Uning koʻzi ojizligidan xabaring yoʻqmi?” deb tarjima qilsak ham boʻladi. Ammo gapning avvalgisiga nisbatan gapning emotsionallik darajasi ancha past. Shu bilan birga, tarjimada sinonimlarning ham ishtiroki katta. Tadqiqotlardan yaxshi maʼlumki, bir umumiy tushunchani anglatuvchi biroq subʼyektiv bahosi va uslubiga koʻra farqlanuvchi soʻzlar sinonimlar deyiladi.

Tilshunos A.A. Bragina ²⁵ sinonimlarni quyidagicha tushuntiradi: sinonimlar universal lisoniy hodisa boʻlib, u tilning barcha jabhalarida mavjud. Har bir til oʻziga xos sinonim va antonimlarga ega. Sinonimlardan foydalanganda, ularning kontekstual maʼnosi va foydalanish joylari tarjamada xato tushunishlarga olib kelishi mumkin. Sinonimlar oʻzaro uslubiy yoki ijobiy-salbiy bahosiga koʻra farqlanganligi tufayli har doim ham birining oʻrnida ikkinchisi qoʻllana olmaydi. Misol tariqasida “*handsome*” va “*gorgeous*” sifatlarini keltirishimiz mumkin. “She is handsome” va “He is gorgeous” misollarida ushbu sifatning qoʻllanilishi maʼno gʻalizligini yuzaga keltiradi.

Shu oʻrinda shuni taʼkidlab oʻtishimiz joizki, yaqin oʻn yillar davomida termin soʻzining oʻrniga atama tushunchasi qoʻllanilmoqda. Aslida bunday oʻzgartirishni toʻgʻri deb ayta olmaymiz, chunki atama soʻzining maʼnosi termin soʻziga nisbatan keng va barcha narsalarning nomlanishida ishlatiladi. Aksincha, termin esa muayyan bir sohadagina ishlatiladigan birlik hisoblanadi. Bundan kelib chiqadiki termin soʻzi atama soʻzining tor doiradagi bir koʻrinishi. Quyida terminlarga misol keltirib oʻtishimiz mumkin: leksikologiya, sintaksis, transformatsiya, transliteratsiya kabi terminlar ilmiy terminlar guruhiga mansub²⁶. Kundalik soʻzlashuv vaqtida gap orasida sof oʻzbekcha soʻzlardan tashqari dunyodagi qanchadan qancha tillardan kirib kelgan soʻzlarni ishlatayotganimizni hayolimizga ham keltirmaymiz. Har bir til va madaniyat oʻziga xos terminologiyaga ega boʻladi. Masalan, baʼzi soʻzlar maʼlum bir madaniyatda aniq bir narsani anglatadi, lekin boshqa tilga, ayniqsa, madaniyatdan uzoq boʻlgan tilga tarjima qilishda muammo tugʻdirishi mumkin.

²⁵ Брагина А.А.Синонимы в литературном языке. М.: Наука,1986. - С.4.

²⁶ Gʻ. Salomov Tarjima nazariyasiga kirish. T.,2005. 352 b.

Misol uchun, "hamburger" atamasi oshxona madaniyati kontekstida deb qabul qilingan. Nima maqsadda biz tarjimada termin va atamalarga e'tibor qaratishimiz kerak?

Bilamizki, ba'zi atamalar yoxud terminlarni o'girayotgan tilimizda ya'ni (target textda) aynan muqobil variant topilmasligi mumkin. Bunday vaqtlarda bizning asosiy vazifamiz ma'noni qabul qiluvchiga yetkazib berish hisoblanadi. Bu esa ilmiy til bilan aytganda ekvivalentlik deb yuritiladi. Izlanishlar jarayonida, rus olimlari bergan quyidagi fikr o'zini hali hamon oqlamoqda ya'ni "ikki tilni mukammal egasi bo'lish bu mukammal tajimon degani emas" darhaqiqat ikki tilni mukammal egasi bo'lish bu o'sha tilga oid bo'lgan barcha sohasdagi matn va nutqni to'liq tushunarli qilib tarjima qilshi degani emas. Har kim ham til bilishi mumkin ekan, ammo hamma ham tarjimon bo'la olmaydi.

Tarjima jarayonida leksik va semantik muammolarni hal qilish tarjimonlarnig asosiy istak-maqsadlaridan biri hisoblanadi va har bir tarjimon bu sohada o'z fikr va mulohazalarini bildirib, bu muammolarni yechishda o'z taklifini kiritishi lozim.

Biz ushbu maqola so'ngida shuni aytib o'tishimiz joiz deb o'yladik. Har bir yosh tarjimon nafaqat o'z tili va qo'shimcha tillarni (source language and target language) shu bilan bir qatorda muqobilisiz leksik so'zlar, iboralar va terminlarni chuqur o'rganib chiqishi zarur. Bir so'zning bir nechta ma'nolarga ega bo'lishi tarjimada chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Tarjimon so'zning to'g'ri ma'nosini kontekstdan to'g'ri aniqlashi muhim. Tarjima jarayoni ko'plab murakkabliklarni o'z ichiga olsa-da, u bilim, tajriba va madaniyatlararo tushunishni talab qiladi.

Tarjimon ushbu muammolarga qanchalik muvaffaqiyatli yechim topa olsa, tayyorlangan tarjimaning sifati shuncha yuqori bo'ladi.

Foyadallanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Брагина А.А.Синонимы в литературном языке. М.: Наука,1986. -С.4.
2. Jalilova L. "Tarjimada leksik-semantik muamollar". UzMU Xabarlari, 2023,1|5
3. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/9555/6162
4. G'afurov I., Mo'minov O., Qambarov N. *Tarjima nazariyasi*. Darslik. - Toshkent, 2012. 108-115 sahifalar.
5. Musayev Q. *Tarjima nazariyasi asoslari Darslik*.T.: Uzbekistan Respublikasi FA. «Fan» nashriyoti, 2005.-352 b. <https://anyflip.com/xptus/qeva/>
6. Salomov G'. *Tarjima nazariyasiga kirish*. T.,2005. 352 b.